

Dér Csilla Ilona

Károli Gáspár Református Egyetem

„De én nem ilyen vagyok!” — Gendernyelvészeti kurzusokról tanári szemmel

Az alábbi tanulmány különböző felsőoktatási intézményekben eltérő képzési szinteken tartott, a gendert középpontba állító nyelvészeti kurzusok tapasztalatait mutatja be a tanár oldaláról. Ennek során szemügyre veszem az órák és a hallgatói előadások és dolgozatok témáit, kitérek az előbbieket fogadtatására, a gender studies-zal és a feminista elméletekkel kapcsolatos hallgatói attitűdökre. Az írás záró részében a kurzusok során felmerült problémákra próbálok megoldást keresni, elsősorban arra, hogyan lehetne a társadalomtudományi ismeretek hiányosságait orvosolni, illetve – az előbbiekkal szorosan összefüggő – hallgatói nem sztereotípiákat, előítéleteket úgy kordában tartani, hogy azok ne menjenek az érdemi munka rovására. Emellett a gender fogalmával kapcsolatos hallgatói félreértéseknek a szakirodalom segítségével való tisztázási lehetőségeit is megmutatom.

Bevezetés

Az alábbiakban személyes tapasztalataim alapján igyekszem képet adni egyes gender témájú tárgyak oktatása során jelentkező problémákról és az azokra adható tanári megoldásokról. Nem céloim tehát az idevágó pedagógiai szakirodalom szisztematikus megújítása.

Az elmúlt évtizedben több olyan kurzust tartottam különböző felsőoktatási intézményekben (Kodolányi János Főiskola, Károli Gáspár Református Egyetem, Eötvös Loránd Tudományegyetem), eltérő képzéseken (magyar szak BA és MA; kommunikáció- és médiatudomány szak BA, alkalmazott nyelvészet doktori iskola), amelyek során érintőlegesen vagy az egész szemeszter során a nemek nyelvhasználatának témájával foglalkoztunk.

Először szociolingvisztikai alapfogalmakat tárgyalva a nyelvváltozatok kapcsán tértem ki a genderlektusok kérdésére („Média és nyelv”/”Sajtónyelv”, továbbá „Szociolingvisztika” c. szeminárium), illetve genderlingvisztikai témájú szakdolgozatokat vezettem kommunikáció szakosok esetében, majd 2010-től speciális kollégiumként és doktori szemináriumként tartottam önálló gendernyelvészeti kurzusokat („Nemek és nyelvhasználat”, „Gendernyelvészet”, „Alkalmazott gendernyelvészet” címeiken). A

társasnyelvészeti órákon, mint kötelező kurzusokon az évek során összesen több száz hallgató vett részt (nappalisok és levelezősök), a többit speciális kollégiumként (szakszemináriumként) vehették fel BA, MA vagy PhD szinten, ezeket az órákat összesen kb. 70 fő hallgatta eddig. A nemek megoszlása nagyjából megfelelt az adott képzésen megfigyelhető arányoknak, ez alól a Nemek és nyelvhasználat speckollok annyiban voltak kivételek, hogy azokon arányában több férfi hallgató jelent meg (összesen 24 nő és 10 férfi).

A kurzusok nevének megválasztása során — kivéve a „Média és nyelv” és a „Szociolingvisztika” esetét — több szempontot mérlegeltem. Szándékosan nem döntöttem a „Női és férfi nyelvhasználat” cím mellett, mert úgy vélem, ez erősítette volna azt az igen elterjedt, dichotomikus sztereotíp képet, hogy ahogy létezik a két, egymással „ellentétes” nem, úgy létezik a jól elkülönülő és elkülöníthető férfi és női nyelv(használat) is. Más okok miatt, de szintén kiesett a „Nőtudományok – nyelvészet”, illetve a „Feminista nyelvészet” név is. Egyfelől azért, mert nem kizárólag a nőkre irányuló kutatásokat kívántam tárgyalni, másfelől, mert így sem akartam a nemekkel kapcsolatos előítéletekre ráerősíteni, ami a *feminista*, *feminizmus* kifejezések használata esetében igencsak várható lett volna (az ezekhez fűződő hallgatói attitűdökről később írok). Lehetőségként kínálkozott még a „Gendernyelvészet”, illetve a „Szexizmus és nyelvhasználat” cím, de ezeket a BA és az MA képzésekben ugyancsak mellőztem: úgy véltem, hogy a *szexizmus* jelentése a tájékozatlanság miatt félreérthető (és, csak emiatt, hatásvadásznak is tűnhet), a *gender* kifejezés pedig nem elég széles körben ismert még graduális szinten. Az első önálló kurzust 2010 tavaszán tartottam, éppen akkor jelent meg Huszár Ágnes hiánypótló kötete, a „Bevezetés a gendernyelvészetbe”, amelynek a hatására a gender terminus ismertsége jól érzékelhetően megnőtt. Kivételt képeztek az angol szakot is hallgató diákok, akik nemcsak a kifejezést, de a fogalmat is mélyebben ismerni szokták. Cél volt természetesen az is, hogy a kurzus neve közérthető legyen, a hallgatókat a tárgyfelvételtől ne tartsa vissza az, hogy nem értik a címet. Így a graduális képzések során maradtam a „Nemek és nyelvhasználat” elnevezésnél, a doktori órákon viszont már a „Gendernyelvészet”, „Alkalmazott gendernyelvészet” címekeket használtam.

Tárgyalt témák és szakirodalmak

Az önálló kurzusok tematikáját a képzési szintek szerint eltérően állítottam össze. BA és MA szinten a céloom az volt, hogy minél több nyelvészeti szintet és területet érintsünk, amihez kiváló támpont volt a már említett Huszár-könyv, amelynek a felépítése ezt lehetővé tette. Ez a kötet képezte tehát a kurzusok gerincét. Emellett az összefoglaló jellegű szociolingvisztikai könyveknek a genderről/a nemek nyelvhasználatáról szóló fejezeteit is

áttekintettük (Cseresnyési 2004; Kiss 2002; Wardhaugh 1995). Ugyancsak kötelező irodalomként szerepelt a társadalmi nemek és a nyelvhasználat összefüggéséről született egyik legkorábbi magyar nyelvű összefoglaló írás is (Reményi 2001).

A kurzus első felének anyagát a nyelvhasználatbeli sajátosságok nyelvi szinteknek megfelelő bemutatása tette ki (fonetikai, pszicholingvisztikai, morfológiai, lexikális, szintaktikai, szövegtani összetetések). A szemeszter második felét pedig a hazai gendernyelvészetben jelentősebb figyelmet kapó kutatásoknak szenteltem, így az idevágó szociolingvisztikai (pl. Schleicher 2007), valamint névtani-frazeológiai vizsgálatoknak (pl. Fercsik 2007; 2009; Kegyesné Szekeres 2009). Emellett az internetes nyelvhasználatot a gender szemszögéből tárgyaló írásokat néztük meg a hallgatókkal (pl. Dér 2007; 2009; a külföldiek közül pl. Herring 2003). Ezek mellett mindig kitértem a nyelvi szexizmus és nemi nyelvi sztereotípiák témájára is (pl. Kegyesné Szekeres 2008 és Talbot 2003 alapján). (A kiselőadások témáiról a következő fejezetben írok.)

Az alkalmazott nyelvészet doktori képzésben (2012-től minden évben) a hallgatók jelentős része beszédtudományi témából írja a disszertációját, ezért igyekeztem ezekre a területekre részletesebben kitérni, valamint a kimondottan alkalmazott nyelvészeti területként számon tartott diszciplínák eredményeiből szemezgetni. Így nagy hangsúlyt kaptak a pragmatikai, társalgáselemzési, szociolingvisztikai témájú munkák, ezeken belül is elsősorban a beszédjog (hallgatás és csend), a beszédmennyiség, a beszédműfajok, a társalgásirányítás – témairányítás, a kérdések és funkcióik, az udvariasság — arcunka, az online férfi és női nyelvhasználat témája (kiemelt szakirodalmakként a következőket használtam: Baráth 2009; Bodó 2012; Bucholtz 2011; Cameron 2011; Fishman 1983; Leinfellner 2011; Mills 2011; Murachver & Janssen 2011).

Természetesen korlátozott, hogy e képzés során összesen csak három alkalommal találkoztunk a hallgatókkal, ugyanakkor a tematika kialakításában nagy segítséget jelentett, hogy időközben további fontos, a gender studies-zal és a gendernyelvészetrel foglalkozó szakmunkák jelentek meg magyarul. Ezek közül most kettőt emelnék ki: a TNTeF-ben (Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris e-folyóirat) folyamatosan megjelenő tanulmányokat, valamint a Juhász Valéria és Kegyesné Szekeres Erika szerkesztette „Társadalmi nem és nyelvhasználat” könyvsorozat I. részét (Juhász & Kegyesné Szekeres 2011, 2014 — azóta a II. kötet is kijött). Az utóbbi meghatározó német és angol nyelvű gendershakirodalmak fordításait tartalmazza, melyek különösen hasznosnak bizonyultak a gender fogalmának árnyalásánál (erről bővebben l. az 5.2 fejezetet).

Az alapvető magyar nyelvű szakirodalmakat így az előbbieken kívül a már többször említett Huszár-könyv, a Barát & Sándor szerkesztette, papír

formában megjelent két NYIM-kötet (Barát & Sándor 2007, 2009), valamint a Miskolci Egyetem Sokszínű nyelvészet sorozatában megjelenő két gender témájú kötet (Kegyessné Szekeres & Simigné Fenyő 2006; Bodnár & Keygessné Szekeres & Simigné Fenyő 2008) képezte. Erősen szorgalmaztam, hogy a hallgatók minél alaposabban megismerjék a magyar gender studies eredményeit, mert csak így kaphatnak képet arról, hogyan állnak ma ezek a magyar kutatások, milyen témákat (nem) kutatnak (még) idehaza, és ezt igyekeztem összevetni a nemzetközi gender(nyelvészeti) kutatások helyzetével is. Szerencsére ma már elmondható, hogy a témában meghatározó külföldi szakirodalmak közül sok magyarul is elérhető (az elméleti művek közül pl. Beauvoir 1969; Bourdieu 1994; Butler 2005; 2007; Greer 2002; a magyar szerzők közül, átfogó szemlélete miatt érdemes tárgyalni, de legalább ajánlani az órákon Hell 2006 könyvét).

Mindegyik képzési formában több célom is volt az első órák témájának megválasztásával: egyrészt igyekeztem rövid, de átfogó képet adni a hazai gender studies helyzetéről (beleértve a hazai feminista törekvések jelenlegi állását, a genderképzéseknek a hazai felsőoktatásban való megjelenését), másrészt minél előbb túl akartam jutni a biológiai nemi jellemzők témáján, megelőzve, hogy az egész szemeszter ennek (férfi agy vs. női agy/hormonok), illetve az ezeken alapuló, esszencialista laikus hiedelmeknek a hosszú, ismételt tárgyalásával teljen (nő és férfi örök ellentéte: pl. Mars vs. Vénusz, ld. Gray könyvsorozatát a témáról, pl. Gray 1995; ill. a Pease-házaspár-féle köteteket, pl. Pease 2010, 2011). Úgy véltem, hogy ha a tudományos vizsgálatok eredményeivel a hallgatók már a félév elején megismerkednek, a későbbiek során már árnyaltabb reflexiókat fogalmazhatunk meg a szóba kerülő jelenségekkel kapcsolatban. Ennek ellenére ez utóbbi, vagyis az oppozíciókban gondolkodó, a patriarchális rendszer mechanizmusait — különösen a hétköznapi hímsovinizmus /micromachismo/ megnyilvánulásait (a jelenséghez ld. Bonino & Szil 2006) — mentető/felmentő hallgatói vélemények minimálisra szorítása nehéznek bizonyult (ennek okairól lentebb írok).

Igyekeztem minél többféle témát bevinni az órákra, vagyis a nemek nyelvhasználatát a többféle helyszínhez kötve tárgyalni: a privát versus nyilvános szféra, más formában: az otthoni versus munkahelyi nyelvhasználat nemekhez kapcsolódó sajátosságait, ezeken belül kiemelve a párok a főnök-beosztott, illetve tanár-diák viszonyban lévők kommunikációját, de helyet kapott a tudományos szféra nyelvhasználatának gender szempontú értelmezése is.

Hallgatói beszámolók és (szak)dolgozatok

A hallgatóknak a graduális speciális kollégiumokon két fő feladatuk volt a jegyszerzéshez. Egyfelől beszámolót kellett tartaniuk valamelyik gendernyelvészeti témájú, magyar nyelvű (elsősorban magyar szerzőségű) szakirodalomból — ezek listáját előre megadtam. Szándékosan szerepeltettem köztük olyanokat is, amelyek — különböző okok, például témájuk vagy szakmai vitathatóságuk miatt — erős vitákat generálhattak (pl. Boxer 2006; Pete 2000; Dede 2007). Ugyancsak a reflexiókat előzmözdítendő szorgalmaztam a kritikai bemutatást több kötet esetében is, főként Robin Lakoff „Language and woman’s place” című könyvét illetően. A tompító elemeknek (hedges) és a kérdéseknek a nők beszédében való aránya jól illeszkedett a beszédtudományi témák sorába.

Ezenkívül Deborah Tannen munkáival (2001; 2009) is több ízben foglalkoztunk, részben azért, mert sok kritikával illeték feminista és egyéb szempontból is – például Griffin (2001) szerint Tannen a hatalmi viszonyokra nem reflektál az elméletében; a férfi és női nyelvhasználatot csak mint két eltérő kultúrát, mutatja be, azt sugallva, hogy nincs alá-fölérendeltség, „mindenki oké”, vö. Berne 1997: „én is oké vagyok, te is oké vagy”). Részint pedig azért, mert Tannen könyvei közül kettő magyarul is megjelent (*Pár-beszéd – Férfi-női kommunikáció*, 2009; *Miért értjük félre egymást?*, 2001). Ezek esetében a kötetek eredeti címének magyarra fordítása során történt változtatásokat, illetve a borítókra került „mottókat” (pl. „Miért hallgat a férfi, miért beszél a nő?”) is érintettük. Ennek során arra is kitérhettem, milyen veszélyekkel jár, ha a szélesebb nagyközönségnek szánt nyelvészeti ismeretterjesztő munkák, még ha jóindulattal is, de továbbra is a „marsvénuszos” vagy ahhoz hasonló oppozíciókban szemléltetik a nemek jellemzőit és viszonyát. Tannen munkásságának egészét természetesen nem lehet néhány állítása alapján megítélni, nem is ez volt a cél, de a kritikai megközelítés remélhetőleg elősegítette a témával kapcsolatos érzékenyítést.

A másik elvárás a félév teljesítéséhez egy házi dolgozatot beadása volt (a doktori képzésben résztvevőknek értelemszerűen csak ez utóbbi volt a feladatuk). Alapvetően empirikus kutatást vártam el tőlük, de volt, aki előképzettsége miatt más témát is választhatott, pl. egy hallgató Judith Butler *Jelentős testek* című könyvéről írta le a saját benyomásait.

A graduális képzésben részt vevő hallgatók esetében mind a kiselőadásokat, mind a házi dolgozatokat illetően hasonlóak voltak a tapasztalataim: nagyrészt viszonylag könnyen megragadható témát választottak mindkét esetben, ilyennek számítottak azok az esetek, ahol pusztán a „nő(i)” és „férfi” kategóriák mentén dolgoztak fel valamilyen nyelvi anyagot (pl. a névhasználatot, magyar nép- és műmeséket vizsgáltak, illetve a

női szerepeket a frazémák tükrében). A hallgatók egy másik köre eltávolodott a kimondottan nyelvi témáktól, és inkább általánosabban, a gender szempontjából vizsgálható témát dolgozott fel (pl. A női foci helyzete, a nőkhöz való viszonyulás a sportban). A harmadik csoportba azok a diákok tartoztak, akik irodalomelméleti, esztétikai stb. előtájékozottságuk és érdeklődésük révén inkább idevágó témákat választottak (pl. a Lilith-mítosz szempontjából elemezte egy hallgató Blake *Laocoon*-ját, illetve ilyen volt a már említett, Butlerről szóló dolgozat), ők jóval jártasabbak voltak a gender szakirodalmakban is az átlagnál — ez kurzusonként legfeljebb két-három hallgatóra volt egyébként igaz.

A legtöbb, gender témában író szakdolgozóm — kivétel nélkül nők — kommunikáció- és médiatudomány alapszakos hallgatók voltak, így az ő témaválasztásuk rendszerint különböző sajtótermékek és televíziós adások nyelvhasználatára irányult (egy kivétel volt, egy meséket, vicceket és álláshirdetéseket elemző hallgató). Jellemzően konkrét műsorokat elemeztek, például hazai szappanoperákat, vagy a Mokka férfi és női műsorvezetőinek nyelvhasználatbeli különbségeit. Születtek attitűdvizsgálatok is, melyek a nemek újságolvasási és tévénézési szokásaira irányultak, illetve készült egy, a hazai napilapokban megjelenő karikatúrák képi és szöveges világát a gender szempontjából elemző szakdolgozat is. A legalaposabb elemzést egy, az egyetemisták nemi sztereotípiáit kérdőívesen vizsgáló szakdolgozó készítette a magyar alapszak zárásaként. Hét, igen elterjedt, a nemek nyelvhasználatával kapcsolatos sztereotípiára koncentrált (eltérő beszédmennyiség, szlenghasználat, káromkodások mennyisége, vitázási szokások, kérdésasználat, szóátvételi mód, vicceselési képességek), amelyeket kérdőívében állításként mutatott be (pl. „A nők többet beszélnek, mint a férfiak”, „A férfiak több szlengszót használnak, mint a férfiak”, „A férfiak jobb vicceselők”), és adatközlőinek az ezekkel való egyetértést vagy egyetnem-értést kellett jelölniük, illetve indoklást is adniuk. A szakdolgozó rávilágított a szakirodalomban olvasható ellentmondások közül is néhányra, és kitért a módszertani összevethetőség kérdésére is. Eredményei szerint a legtöbb fenti sztereotípiára erősen él (70% feletti egyetértés) a mai egyetemisták gondolkodásában is, különösen azok, amelyek szerint a nők többet beszélnek és a férfiak jobb vicceselők — az utóbbival értettek egyet női adatközlői is a legnagyobb arányban (75%).

A doktori képzésben azt javasoltam a hallgatóknak, hogy érdemes a disszertációjuk szűkebb vagy tágabb témájába vágó kisebb kutatást végezniük, abból készítsék el a szemináriumi dolgozatukat. A legtöbben így is döntöttek: születtek a hangos olvasás és az olvasásértés tempójára, a beszédritmusra, valamint a kötőszavak gyakoriságára vonatkozó írások. Ezen a képzésen is volt, akit inkább az elméleti kérdések ragadtak meg, és a gender fogalmát (a

Bodó-tanulmány ihletésére) szociolingvisztikai szempontból igyekezett körüljárni („A társadalmi nem mint kulturális konstrukció? A szociolingvisztikai változók és az esszencialista gendernyelvészet kérdéseiről”).

Fogadtatás

A hallgatók nyitottan álltak a tárgyalt témákhoz, de végig jól megfigyelhető volt, hogy nemük szerint eltérően reagáltak a hallottakra: a férfiak a patriarchális mechanizmusok kritikái során vagy feltűnően hallgattak, vagy többször is védekezni kezdtek, mintha személyükben támadták volna meg őket. Ez a reakció abból is adódott, hogy a hallgatók a tárgyalt jelenségeknél gyakran saját családi, párkapcsolati vagy iskolai élményeiket hozták fel példaként, és ezekre az egyedi történetekre igyekeztek mások is reagálni. A tanulmány címében szereplő „De én nem ilyen vagyok!” kijelentés például egy férfi hallgató reakciója volt, amikor a házimunka egyenlőtlen eloszlása volt a téma, mert úgy érezte, hogy ő igenis próbálkozik ezen a téren, de a családja női tagjai nem hagyják, hogy érvényesüljön. Az ilyenfajta vélemények ugyanakkor lehetőséget nyújtanak arra, hogy megmutassuk, hogy az egyedi kivételek (sőt: az egyedi ellenpéldák: akár negatívak, akár pozitívak) nem jelentik azt, hogy a társadalmi, rendszerszintű jelenségek nem valóság, valamint alkalmat kínálnak arra is, hogy a nőknek a sztereotípiáknak megfelelő, normakövető viselkedése lehetséges magyarázataival foglalkozzunk. Mert ha nem is állandó, de gyakori megnyilvánulás volt nők részéről a hétköznapi hímsovinizmus (l. fentebb) körébe tartozó jelenségek elbagatellizálása, például úgy, hogy ezek valójában nem is jelentenek igazi problémát, „csak a nők túlreagálják” például a családi élet megszervezésével kapcsolatos teendők vagy a házimunka elmulasztását a másik fél részéről. E ponton adódott a lehetőség, hogy kitérjünk a munka fogalmának problematikus voltára (pl. miért láthatatlanok általában a nők által végzett munkák, miért csak a kereső tevékenység számít ma munkának a legtöbb ember szemében, mi lehet ennek az oka).

Az is megfigyelhető volt, hogy a hallgatók sokszor meglepődve és kételkedve fogadták a szakirodalmi kutatások sztereotípiákat cáfoló eredményeit (pl. a nők beszédmennyiségére, férfiak általi félbeszakításaira vonatkozókat). Két további tipikus reagálásfajta is megfigyelhető volt, szintén nemek szerint elkülöníthetően: érvelésük során a nők rendszerint azzal vezették be a véleményüket, hogy ők „nem feministák, de...”, majd hosszasan sorolták a feminista kutatóknál is szereplő érveket (a jelenséghez ld. Dér 2009, Szabó 2014 és a következő fejezetet is). A férfiak közül pedig többen a „nem vagyok meleg” kijelentést szúrták be a mondandójukba, amikor a nőket (és

nem a melegeket!) „védendő” beszéltek. Természetesen mindkét védekezési mód jól ismert, nem véletlenül jelenik meg ilyen szituációkban, jellegzetes antifeminista támadások hátrítására szolgálnak. Számomra az utóbbi esetek közül az volt meglepő, amikor egy, a gendertémában jártas férfi hallgató kezdett védekezni; esetében nem tudtam eldönteni, hogy miért tett így, talán azt feltételezte, hogy a többiek nála előítéletesebbek.

Ismerethiányokból fakadó problémák

Az előbbieken bemutatott hallgatói reakciók számomra többféle üzenetet is hordoztak. Az egyik az volt ezek közül, hogy a gender(nyelvészet) kutatások pozíciót folyamatosan erősíteni kell. Egyébként is általánosan megfigyelhető jelenség, hogy a nyelvekre, a nyelvhasználatra vonatkozó kutatások eredményeit laikusok, de még nem nyelvész szakemberek is megkérdőjelezzik, számos nyelvi mítosz és tévhit virágzik a hazai közgondolkodásban is. Ezek közé sorolhatóak a nemi nyelvi sztereotípiák is, amelyek makacsul tartják magukat. Az első — nem kicsi — feladat tehát annak megértetése az egyetemi oktatásban, hogy a nyelvészeti tudományos tények olyan értelemben nem vita tárgyai, ahogyan bizonyos természettudományos eredmények sem (amennyiben megfelelő mintán és módszertannal végeztek el ezeket). Olyan értelemben viszont nagyon is azok, hogy minden kutatás egyúttal értelmezés is, a kutatói nézőpont által befolyásolt és meghatározott, tehát folyamatosan finomítani kell a vizsgálati módszereket, bővíteni a vizsgált minták körét, újabb és újabb nézőpontok szerint kell megpróbálni ránézni ugyanarra a jelenségre.

A másik tipikus tapasztalatom az volt, hogy a hallgatók többségének komoly társadalomtudományi hiányosságai vannak, amit az is mutatott, hogy az órák egy jó része ezek felszámolásával telt el (kezdve az üvegplafon jelenségétől a különböző szférákban a bántalmazó kapcsolatok arányáig). A hiányosságok pótlása elengedhetetlen, mert az antifeminista érvelések egyik fő vonása az, hogy éppen ezeket az ismereteket hagyja figyelmen kívül, mintha nem is léteznének. A legnagyobb nehézséget vitán felül a patriarchális berendezkedés fel- és megismertetése jelentette, vagyis azoknak a tényeknek az elfogadtatása, hogy a nők társadalmi (és általában egyéni) szinten is a férfiakhoz képest hátrányban vannak.

A hallgatók zöme fővárosi, fiatal egyetemistaként társadalmilag kivételes csoport tagjának tekinthető (illetve az egyetemre járás tipikusan bizonyos társadalmi rétegekben élő gyerekek számára lehetséges), és érezhetően bizonyos nemi diszkriminációs jelenségekkel (pl. munkahelyiakkal, hosszabb párkapcsolatban jelentkező problémákkal) koruknál fogva sem találkozhattak. A kiváltságos helyzetből fakadhatott tehát az a fajta erősen torz

szemszög, amelyből nézve több hallgató is úgy fogalmazott, hogy „ma már egyenlőség van”, „nincs is már igazán komoly probléma a nők helyzetével kapcsolatban, főleg nem Európában”, „a nők ma már bármit tanulhatnak, bármit dolgozhatnak, a saját életük urai lehetnek”. Szintén torzult látásmódot eredményezett az a fajta hozzáállás, amit úgy summázhatnánk, hogy „ami nem velem történt meg, az nincs is”, valamint az előbbi egy másfajta jellegű lecsapódásaként az egyéni tapasztalatok (túl)általánosítása is.

Külön szót érdemel a *feminista, feminizmus* kifejezés fogadtatása az órákon. Feltűnő volt, hogy — nyilvánvalóan erősen stigmatizált voltuk miatt — mindenki kerülni igyekezett ezeket a szavakat, és inkább „nőkről”, „női” szempontokról, „nőket támogatók”-ról beszéltek. A másik, hogy aki mégis használta, az is csak védekezéséppen (ld. a fentebb említett „nem vagyok feminista, de mégis egyetérték” jelenséget). Bár ezzel még külön nem foglalkoztunk, tervezem, hogy egy következő genderkurzuson ezeknek a kifejezéseknek a használatáról, a hozzájuk kapcsolódó negatív konnotációról és ezek lehetséges felszámolásáról is beszélgetni fogok a hallgatókkal.

A gender fogalmának árnyalatlanságából fakadó problémák

A legnehezebb feladatot a kurzusok során a gender terminus jelentésének megismertetése és megértetése jelentette. Nagyon fontosnak tartom a fogalomra való folyamatos elméleti reflektálást az órák során. Mint korábban is írtam, sokszor törekvéseim ellenére is úgy éreztem, hogy a hallgatóknak nem sikerült a duális szex(us) fogalmától eltávolodniuk, legfeljebb annyira, hogy úgy vélekedtek: „vannak a nők, a férfiak és még esetleg néhány marginális csoport”. Ugyanakkor világos volt, hogy értik, milyen jelenségeket próbálnak a kutatók a gender fogalmával megragadni, de a fejükben keveredtek az esszencialista, biológiai(nak nevezett) nemi különbségeket súlykoló sztereotípiák, a saját tapasztalataik (beleértve a média közvetítette képeket is) és a genderkutatások feltárta ismeretek, s ezeket nem volt könnyű integrálniuk, illetve szétválasztaniuk. Emiatt inkább maradtak a biztos talajon az elemzéseik során is: a nők és a férfiak mint csoport mentén igyekeztek nyelvi jelenségeket leírni. Hogy ez nem mindig tartható és félrevezető, azt Bucholtznak a különő lányokra vonatkozó leírásával szemléltettem (Bucholtz 2011, 11–12), aki identitásgyakorlatok függvényeként ábrázolja a gendert. Ezzel kívántam rávilágítani, hogy ha a nőket és a férfiakat homogén csoportként gondoljuk el a kutatások során, azzal lényeges nyelvhasználati sajátosságokat figyelmen kívül hagyunk, illetve nem tudunk kezelni. A képet tovább árnyalando, Bodó (2012) tanulmányát is áttekintettük, amelynek az egyik fő üzenete szintén az, hogy az esszencialista gondolkodás a szociolingvisztikában (de más nyelvészeti területeken is) a kutatás félresiklásának és az elemzések során talált

paradoxonok feloldhatatlanságának veszélyével jár (pl. hogy a nők a nyelvi változások esetében egyszerre tűnnek konzervatívnak és újítónak és az egyes nyelvi változók esetében is erős különbségek figyelhetők meg nők akár ugyanazon csoportja esetében is). Az előbb említettek mellett kiemelten foglalkoztunk még két írással: először is Murachver és Janssen tanulmányával (2011), amelyben a szerzők a nemi eltérések kontextusfüggőségét és a gender dinamikus, instabil voltát hangsúlyozzák. Lényeges, hogy az egyes szituációkban a gendernek megfelelő viselkedés különböző mértékben juthat kifejezésre, a genderkonformitás is ilyen módon csakis az adott kontextusban értelmezhető. Másodsorban Mills (2011) írását is elemeztük, aki egy, a korábbiaknál rugalmasabb gender- és udvariasságmodellt állít fel, és a gyakorlatközösség szempontjának fontosságát emeli ki az elemzések során. Végző célom természetesen annak felismertetése a hallgatókkal, hogy a társadalmi konstrukciók és a hozzájuk tapadó jelentések és gyakorlatok nincsenek kőbe vésve, ergo megváltoztathatók.

A gendernek nyelvészeti kutatások során való árnyalt használatára számos jó példát is találhatunk a magyar szakirodalomban is (főként a kimondottan ezen a területen munkálkodó kutatók esetében, pl. Kegyesné Szekeres, Juhász, Sándor írásait), amelyek a fenti tanulmányok mellett mintául szolgálhatnak a hallgatók saját kutatásaihoz.

Megoldási javaslatok

Az előző fejezetekben leírtak alapján legalább négy nagy — egymással szervesen összefüggő — csapdát rejtenek a gendertémájú órák, amelyekre a kurzusok első percétől kezdve reagálni kell:

- Esszencialista gondolkodás.
- A társadalomtudományi ismeretek hiányos volta.
- A feminizmus nem ismerete, félreértése és stigmatizálása.
- Bűnbakkeresés (pl. bántalmazás esetében az áldozatok hibáztatása, „nevelése”), illetve mentegetés (bántalmazóké, a hétköznapi hímsovinizmus bagatellizálása stb.), valamint a „mindenki oké” csapda.

Az esszencialista gondolkodás veszélyeire való reflektálás elengedhetetlenül fontos a gender témájú órák során, hiszen mint látható, ezt a csapdát a tudományos kutatások sem tudják sokszor kikerülni, és a legtöbb sztereotípiák ezekben gyökereznek. A tudatosítás egyik módja lehet az, ha a népszerű, így például a nemeket evolúciós pszichológiai szempontból megközelítő esszencialista munkák érvelésének visszásságait megmutatjuk, pl.

Joó (2014) kitűnő tanulmányára építve. Ugyancsak megoldás lehet az antifeminista „érvelések” közös jegyeinek és érvelési hibáinak a megmutatása, az állítások cáfolása a megfelelő szakirodalmakkal (pl. Dér 2011). Természetesen az ezek mentén kibontakozó parázs vitákat is fel lehet használni arra, hogy a közhelyeket minél inkább le tudjuk bontani a szempontokat ütköztető kérdésekkel és érvelésekkel.

A társadalomtudományi ismeretek hiányosságait kétféle módon lehet orvosolni: vagy magán a kurzuson belül (néhány alkalmat a témának szentelni, pl. az alapfogalmak bemutatásánál; vagy végig a kurzus kitérőket tenni a szóba jövő jelenségek kapcsán), vagy a kurzuson kívüli előadások keretében. Bármelyik hasznos lehet, a döntés a hiányosságok mértékétől függ, amelyet egy, a félév elején kitöltendő kérdőívvel/kérdéssorral lehetne megvizsgálni.

Ami a *feminizmus*, *feminista* kifejezések kezelését illeti: nem gondolom, hogy a kerülésük megoldás lenne, a hozzájuk tapadó negatív konnotációk csak úgy számolhatók fel, ha a hozzájuk való viszonyulást is megváltoztathatjuk, ez pedig e szavak kiiktatásával nem érhető el. Sokat segít, ha megmutatjuk, hogy vannak olyan közszereplők, hírességek, kutatók — Magyarországon is — akik nyíltan felvállalják feminizmusukat. Érdeemes megvizsgálni, hogy miként árnyalódik a feminizmus jelentése ezekben a különböző használatokban, hiszen személyektől és irányzatoktól függően is sokféle jelentése van.

A bűnbakképzés, a mentetetés és a „mindenki oké” (a probléma elbagatellizálása) csapda valójában egy töről fakadó jelenségek, mivel mindegyik során alkalmazóik egyedi benyomásokon alapuló kivételekkel próbál érvelni társadalmi méretű jelenségek esetében. Tudatosítani kell a hallgatókban, hogy a másik nézőpontjának átvétele sem elégséges önmagában: a mozgatórugókat kell megérteniük, azokat a mechanizmusokat, amelyek a nemi szerepeket és a hozzájuk tapadó elvárásokat megszabják.

A fentiekben alapvetően arra kerestem a választ, hogy gendernyelvészeti kurzusok során milyen problémákkal szembesülhetünk oktatóként és ezekre hogyan reagálhatuk, illetve hogyan vehetjük elejét. Mint látható, lényegében ugyanazokat az antifeminista attitűdöket, jelenségeket tapasztalhatjuk meg hallgatói oldalról, amelyeket a hétköznapokban is a különböző társadalmi és privát színtereken. Éppen ezért véleményem szerint a megoldásukra adható válasz is ugyanaz: a tudatosítás és az érzékenyítés.

Felhasznált irodalom

Barát Erzsébet & Sándor Klára (szerk.). 2007. *A nő helye a magyar nyelvhasználatban*. (Nyelv, ideológia, média konferencia 1. Szeged, 2005. szeptember 8–9). Szeged: Jatepress.

- Barát Erzsébet & Sándor Klára (szerk.). 2009. *A nő és a nőiség sztereotípiái.* (Nyelv, ideológia, média konferencia 2.) Szeged: SZTE Könyvtartudományi Tanszék.
- Barát Erzsébet. 2009. [„A test adatbázissá szelidítése a nyelvhasználatkutatásban.”](#) *Apertúra* IV/2.
- Berne, Eric 1997. *Sorskönyv.* Budapest: Háttér.
- Bodnár Ildikó & Kegyesné Szekeres Erika & Simigné Fenyő Sarolta (szerk.). 2008. *Sokszínű nyelvészet – „Női szóval – női szemmel”. Genderkutatás a nyelvészetben és az irodalomban.* Miskolc: Miskolci Egyetem.
- Bodó Csanád. 2012. [„A dzsender-paradoxon és magyar szociolingvisztikai recepciója.”](#) *TNTeF* 2:2, 93–112.
- Bonino, Luis & Szil Péter 2006. *Hétköznapi hímsovinizmus.* Budapest: Habeas Corpus Munkacsoport — Stop-Férfierőszak Projekt.
- Bourdieu, Pierre. 1994. „Férfiuralom.” In Hadas Miklós (szerk.). *Férfiuralom.* Budapest: Replika kör, 7–55.
- Boxer, Diana. 2006. „Nyaggatás: A családi konfliktus színtere.” In Huszár Ágnes (szerk.): *A családi nyaggatástól a munkahelyi nyelvhasználatig. Szociolingvisztikai olvasmányok magyar nyelven.* Budapest: Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola — Tinta Könyvkiadó, 13–25.
- Bucholtz, Mary. 2011. „A szociolingvisztikában vizsgált biológiai nemek közti különbségektől a genderváltozatokig.” In Juhász Valéria & Kegyesné Szekeres Erika (szerk.) *Társadalmi nem és nyelvhasználat. Válogatott szemelvények az angol és német szakirodalomból.* Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó — Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 9–20.
- Butler, Judith. 2005. *Jelentős testek. A „szexus” diszkrézió korlátairól.* Budapest: Új Mandátum.
- Butler, Judith. 2007. *Problémás nem. Feminizmus és az identitás felforgatása.* Budapest. Balassi.
- Cameron, Deborah. 2011. „Elmélet a nők nyilvános beszédhelyzetben való megszólalásáról.” In Juhász Valéria & Kegyesné Szekeres Erika (szerk.): *Társadalmi nem és nyelvhasználat. Válogatott szemelvények az angol és német szakirodalomból.* Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó — Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 118–133.

- Cseresnyési László. 2004. „Férfi nyelv, női nyelv (1+1=1).” In *Nyelvek és stratégiák (avagy a nyelv antropológiája)*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 78–88.
- Dede Éva. 2007. „Miért lesz a nóból hölgy? A nők önmegnevezése a mai magyar társkereső hirdetésekben.” In Barát Erzsébet & Sándor Klára (szerk.) *A nő helye a magyar nyelvhasználatban* (Nyelv, ideológia, média konferencia 1. Szeged, 2005. szeptember 8–9). Szeged: Jatepress, 179–190.
- Dér Csilla Ilona. 2007. „Nőkkel kapcsolatos nemi sztereotípiák az internetes fórumokon.” In Barát Erzsébet & Sándor Klára (szerk.) *A nő helye a magyar nyelvhasználatban* (Nyelv, ideológia, média konferencia, 2005. szeptember 8–9.). Szeged: JATEPress, 87–103.
- Dér Csilla Ilona. 2009. „Ki a/mi a *feminista*? – sztereotípiák az internetes vitafórumok résztvevőinek körében.” In Baráth Erzsébet & Sándor Klára (szerk.) *A nő és a női(es)ség sztereotípiái* (Nyelv, ideológia, média 2.). Szeged: SZTE Könyvtártudományi Tanszék, 175–196.
- Dér Csilla Ilona. 2011. [„A hazai antifeminista könyvek nő- és feministaképéről.”](#) *TNTeF* 1:1, 155–179.
- Fercsik Erzsébet. 2007. „Magyarországi asszonynevek a 21. század küszöbén — megőrizni vagy megváltoztatni.” In Barát Erzsébet & Sándor Klára (szerk.) *A nő helye a magyar nyelvhasználatban* (Nyelv, ideológia, média konferencia 1. Szeged, 2005. szeptember 8–9). Szeged: Jatepress, 159–167.
- Fercsik Erzsébet. 2009. „Lacus és Micike. A férfi- és női becenevekről.” In Barát Erzsébet & Sándor Klára (szerk.) *A nő és a nőieség sztereotípiái* (Nyelv, ideológia, média konferencia 2.). Szeged: SZTE Könyvtártudományi Tanszék, 154–162.
- Fishman, Pamela. 1983. „Interaction: The work women do.” In Barrie Thorne & Cheri Kramarae & Nancy Henley (eds) *Language, gender, and society*. Rowley: Newbury House, 89–101.
- Gray, John. 1995. *A férfiak a Marsról, a nők a Vénuszról jöttek*. Budapest: Fabula.
- Greer, Germaine. 2002. *A kasztrált nő*. Budapest: Corvina.
- Griffin, Em. 2001. „Nemek és kommunikáció.” In: Uő: *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Budapest: Harmat, 440–484.
- Hell Judit. 2006. *Létezik-e feminista filozófia?* Budapest: Áron Kiadó.

- Herring, Susan C. 2003. „Gender and Power in Online Communication.” In Janet Holmes & Miriam Meyerhoff (eds) *Handbook of Language and Gender*. Malden – Oxford – Melbourne – Berlin: Blackwell, 202–228.
- Huszár Ágnes. 2009. *Bevezetés a gendernyelvészetbe*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Huszár Ágnes. 2011. *A nő terei*. Budapest: L'Harmattan.
- Joó Mária. 2014. [„Szexről és evolúcióról — magyarul, sikeresen \(Szendi Gábor és a Nő\).”](#) *TNTeF* 4:1, 77–96.
- Juhász Valéria & Kegyesné Szekeres Erika. 2011. *Társadalmi nem és nyelvhasználat I. Válogatott szemelvények az angol és német szakirodalomból*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó — Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Juhász Valéria & Kegyesné Szekeres Erika. 2014. *Társadalmi nem és nyelvhasználat II. Válogatott szemelvények az angol és német szakirodalomból*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó — Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Kegyesné Szekeres Erika & Simigné Fenyő Sarolta (szerk.). 2006. *Sokszínű nyelvészet — Alkalmazott nyelvészeti gender-kutatás*. Miskolc: Miskolci Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék.
- Kegyesné Szekeres Erika. 2006. „Nyelvi szexizmus és szexista nyelvhasználat a magyar nyelvben.” In Kegyesné Szekeres Erika & Simigné Fenyő Sarolta (szerk.) *Sokszínű nyelvészet. Alkalmazott nyelvészeti gender-kutatás*. Miskolc: Miskolci Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke, 91–100.
- Kegyesné Szekeres Erika. 2009. „Közmondások, szólások sztereotipikus nő- és (férfi)képe.” In Barát Erzsébet & Sándor Klára (szerk.) *A nő és a nőiség sztereotípiái* (Nyelv, ideológia, média konferencia 2.). Szeged: SZTE Könyvtártudományi Tanszék, 115–131.
- Kiss Jenő. 2002. „A nemek és a nyelvhasználat.” In *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest. Nemzeti, 100–112.
- Leinfellner, Elisabeth. 2011. „Cserfes nő, szótlán férfi és egyéb nyelvi sztereotípiák.” In Juhász Valéria & Kegyesné Szekeres Erika (szerk.) *Társadalmi nem és nyelvhasználat. Válogatott szemelvények az angol és német szakirodalomból*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó — Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 106–117.
- Mills, Sara. 2011. „Az udvariasság, udvariatlanság és a genderidentitás újraértelmezése.” In Juhász Valéria & Kegyesné Szekeres Erika

- (szerk.) *Társadalmi nem és nyelvhasználat. Válogatott szemelvények az angol és német szakirodalomból.* Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó — Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 74–88.
- Murachver, Tamar & Janssen, Anna. 2011. „Gender, kommunikáció és kontextus.” In Juhász Valéria & Kegyesné Szekeres Erika (szerk.) *Társadalmi nem és nyelvhasználat. Válogatott szemelvények az angol és német szakirodalomból.* Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó — Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 134–151.
- Pease, Allan & Pease, Barbara. 2010. *A férfinak szex kell, a nőnek szerelem: az örök ellentét.* Budapest: Park.
- Pease, Allan & Pease, Barbara. 2011. *Miért hazudik a férfi? Miért sír a nő? A nemek harca. 3. kiadás.* Budapest: Park.
- Pete István. 2000. Férfinyelv-e a magyar? *Magyar Nyelvőr* 124: 108–115.
- Reményi Andrea Ágnes. 2001. „Nyelv és társadalmi nem.” *Replika* 45–46, 153–161.
- Schleicher Nóra. 2007. „Nem csak egy kis szőke kislány vagyok! – Társadalmi nem és nyelvhasználat a munkahelyen.” In Barát Erzsébet & Sándor Klára (szerk.) *A nő helye a magyar nyelvhasználatban* (Nyelv, ideológia, média konferencia 1. Szeged, 2005. szeptember 8–9). Szeged: Jatepress, 275–289.
- Szabó Mónika. 2014. „['Nem vagyok feminista, de...' — Az 'f betűs szó' felvállalása.](#)” *TNTeF* 5:1, 55–69.
- Talbot, Mary. 2003. „Gender Stereotypes: Reproduction and Challenge.” In Janet Holmes & Miriam Meyerhoff (eds) *Handbook of Language and Gender.* Malden – Oxford – Melbourne – Berlin: Blackwell, 468–486.
- Tannen, Deborah. 2001. *Miért értjük félre egymást?* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tannen, Deborah. 2009. *Pár-beszéd. Férfi-női kommunikáció.* Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris e-folyóirat.* <http://tntefjournal.hu/>
- Wardhaugh, Ronald. 1995. „Nyelv és nem.” In *Szociolingvisztika.* Budapest: Osiris — Századvég, 282–293.